

แนวทางการพัฒนาคุณภาพนักเรียนด้านคุณธรรมสู่สังคมไทย

Guidelines to development of the equilibrium of student's

Moral to Thai society

พระมหาประยูร ติกขปญโญ*

Phramaha prayoon Tikkhapanyo

บทคัดย่อ

สภาพสังคมไทยปัจจุบัน กำลังอยู่ในสภาวะการพัฒนาอุตสาหกรรมที่มุ่งเน้นทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมทำให้เกิด ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อมของครอบครัวจากครอบครัวใหญ่ที่มีสภาพที่อบอุ่น กลายเป็นครอบครัวเดี่ยวสำหรับสังคมไทย เกิดปัญหาที่เกี่ยวกับเด็กและเยาวชน ดังนั้นทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันปรับปรุง แก้ไขให้ถูกต้องและวิธีการให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทย ปัจจุบันศีลธรรมของคนตกต่ำ นำมาซึ่งปัญหา ยาเสพติด ปัญหาอาชญากรรม และความรุนแรงทางเพศที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุกวัน ทั้งๆ ที่เมืองไทยเป็นเมืองพุทธแต่กลับมีสถิติการฆ่ากันตายสูงถึงกับติดอันดับ 2 ของโลก จากการรายงานปัญหาอาชญากรรมโลก ส่วนหนึ่งส่วนมาจากสิ่งมีนเมา เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าปัญหาคุณธรรมเสื่อมโทรมเป็นปัญหาหนึ่งของสังคมไทย ที่หลายๆ ฝ่ายต้องร่วมกันแก้ปัญหาและพัฒนาแนวทางการส่งเสริมจริยธรรมสู่สังคมไทย

คำสำคัญ: แนวทางการพัฒนา, คุณภาพนักเรียน, คุณธรรม

Abstract

Thailand is the current state of society are in a state that focuses on economic, political, social and cultural development. Environmental issues and family environment from a single family, a loving family. Thailand for social problems with children and youth. All parties must work together to improve and how to correct them. This is consistent with the culture of Thailand. Current moral decline of the people violence lead to drug and crime issues. And sexual violence deteriorating daily. Thailand is a Buddhist country, but statistics have killed up to two of the world's busiest. The report from the crime world part of Alcohol. Thus, it is evident that the moral decay of society is Thailand. The various parties need to work together to solve problems and develop guidelines to promote ethical society Thailand.

Key words: Guidelines to development, equilibrium of student's, Moral.

บริบทสังคมไทย

ปัจจุบันได้มีแหล่งมั่วสุมของวัยรุ่นทั้งชายและหญิงเกิดขึ้นในกรุงเทพมหานครและขยายตัวไปตามสถานที่ต่างๆ ทุกภูมิภาคประเทศ ต่อเนื่องตลอดเวลา โดยเฉพาะการแพร่ระบาดของแฟชั่นเสื้อผ้าวัยรุ่น อาทิ ชุดสายเดี่ยวเกะ ออกกระโปรงสั้น ขณะเดียวกันก็เกิดมีแหล่งมั่วสุมของเยาวชนที่นัดพบกันเพื่อดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์มั่วสุมยาเสพติด

* นิสิตปริญญาเอก สาขาพุทธบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ติดประเทยาอี ยาบ้าแม้กระทั่งการซื้อขายหนังสือวีดีโอวีซีดีลามก รวมทั้งการขายบริการทางเพศจนติดเชื้อเอ็ดส์โดยพบว่าการมีเพศสัมพันธ์ของเยาวชนหญิงเริ่มตั้งแต่อายุ 13 ปี ส่วนชายเริ่มตั้งแต่อายุ 16 ปี ซึ่งปัญหาทั้งหมดของเยาวชนนั้นยากเกินกว่าหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งจะรับผิดชอบได้เพียงหน่วยงานเดียวการดำเนินการแก้ไขต้องเป็นยุทธศาสตร์เชิงบูรณาการโดยจะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง¹

อาจกล่าวได้ว่ามีสาเหตุมาจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านวัตถุกับการพัฒนาด้านจิตใจเป็นผลให้เด็กและเยาวชนมีพฤติกรรมซึ่งก่อให้เกิดปัญหาของสังคมอันแสดงให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมด้านคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นและในภาวะปัจจุบันที่มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสูงเป็นโลกที่ไร้พรมแดนมีการสื่อสารความรู้และข้อมูลข่าวสารอย่างไร้ขีดจำกัดจึงอาจทำให้มีการแพร่กระจายปัญหาไปได้ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศทั้งในเมืองใหญ่และในชนบทได้ตลอดเวลา จากปัญหาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนในโรงเรียนยังมีปัญหาที่ทำให้ไม่สามารถพัฒนาเยาวชนของชาติส่วนหนึ่งให้บรรลุตามความมุ่งหมายและหลักการของการจัดการศึกษาที่ต้องการให้เด็กมีคุณธรรมจริยธรรม

การพัฒนาคุณภาพชีวิตเยาวชนให้มีคุณภาพนั้นสถาบันการศึกษามีความสำคัญและมีส่วนรับผิดชอบในการเสริมสร้างคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้แก่เยาวชนและพลเมืองในชาติเป็นอันมากดังที่อานันท์ ปันยารชุน ได้กล่าวไว้ว่า “การที่จะพัฒนาพลเมืองของประเทศให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพนั้นสิ่งสำคัญที่สุดก็คือการจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ เพราะการศึกษาเป็นหัวใจของการพัฒนาประเทศทั้งนี้เพราะความเจริญที่ปรากฏทั้งในด้านวัตถุและด้านคุณธรรมจริยธรรมในจิตใจของคนนั้นเป็นผลสะท้อนให้เห็นถึงคุณภาพของคนในสังคมอันเกิดจากการอบรมบ่มนิสัยมาจากครอบครัว สถาบันการศึกษาตลอดจนได้รับกระบวนการขัดเกลาและปรากฏการณ์ทางสังคมที่ดี” ดังนั้นการจัดการศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชนให้เป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรมก็ยิ่งมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นสำหรับการพัฒนาประเทศสู่เป้าหมายในอนาคต²

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ปัญหาคุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นปัญหาเร่งด่วน ที่ผู้บริหารประเทศจะต้องหันกลับมามองถึงปัญหาสังคมไทย ที่เกิดขึ้นจากเยาวชนที่ก่อปัญหาต่างๆ เพราะเน้นการพัฒนาความเจริญด้านวัตถุแต่ให้ความสำคัญเรื่องคุณธรรมกับเยาวชนน้อยเกินไป ควรรีบแก้ไขก่อนปัญหาจะลุกลามเยาวชนที่กำลังศึกษาอยู่ตามสถาบันการศึกษาต่างๆ ไปมากกว่านี้

ความหมายของคุณธรรม

คุณธรรมเป็นหลักธรรมชาตินี้บุคคลควรประพฤติ เพื่อเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น เพราะเป็นการประพฤติที่ดงามของมนุษย์เราเพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคมคุณธรรม หมายถึง หลักของความดี ความงาม ความถูกต้อง ซึ่งจะแสดงออกมาโดยการกระทำ ทางกาย วาจาและจิตใจของแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นหลักประจำใจในการประพฤติปฏิบัติจนเกิดเป็นนิสัยเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ต่อตนเองผู้อื่นและสังคม

พระพุทธรทาสภิกขุ ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณงามความดี โดยเฉพาะจะสำเร็จประโยชน์ต่อนักเรียนได้จริงนี้ เราต้องมืองค์ 3 เป็นอย่างน้อย³ คือ

1. ครุติ คือ มีครูซึ่งเป็นผู้มีคุณลักษณะสมบูรณ์พร้อมทั้งด้านความรู้ และความประพฤติเหมาะสมต่อการเป็นผู้สอนคนให้เป็นคนดี มีความรู้ได้แท้จริง

¹ เสรีวงษ์มณฑา. คณะอนุกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ, 2544), หน้า 19.

² อานันท์ ปันยารชุน, การศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการพัฒนาการศึกษาอบรมและเลี้ยงดูเด็ก, 2535), หน้า 1.

³ พระพุทธรทาสภิกขุ, คุณธรรมสำหรับประชาชน. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2505), หน้า 199.

2. ครูดี มีวิธีการสอนดี คือ เป็นผู้ที่สามารถสอนหรือพัฒนานักเรียนให้มีคุณลักษณะแห่งความเป็นพลเมืองดี ตามที่สังคมต้องการ

3. ครูดีต้องจัดการสิ่งแวดล้อมดี คือ จัดหรือพัฒนาสิ่งทั้งปวงที่นักเรียนจะเรียนรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสจาก ทางด้านกายและใจให้มีคุณลักษณะเอื้อต่อการพัฒนาให้นักเรียนเป็นผู้มีความประพฤติดี

พระราชวรมุณี (ประยูร ปยุตโต) ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง การดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้เป็นไป การครองชีวิต การใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแง่ทุกด้านทุกระดับ ทั้งทาง กาย ทางวาจา ทางใจ จริยธรรมที่จะพูดต่อไปขอทำความเข้าใจกันก่อนว่าจะใช้ ในความหมายที่กว้างอย่างนี้ แม้แต่การ ปฏิบัติกรรมฐาน เจริญสมาธิ บำเพ็ญสมณะ เจริญวิปัสสนา ก็รวมอยู่ในคำว่า คุณธรรม⁴

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายของคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณสมบัติฝ่ายดีโดยส่วนตัว เป็นที่ตั้ง หรือเป็นประโยชน์แก่สันติภาพและสันติสุขจึงเป็นสิ่งที่ต้องการของมนุษย์ คุณธรรมเป็นสิ่งที่ต้องอบรมโดยเฉพาะเพื่อให้ เกิดขึ้นเหมาะสมกับที่เราต้องการ⁵

พจนานุกรม ให้ความหมายคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง คุณธรรมความมีงาม ที่มีอยู่ในตัวบุคคลโดย ความหมาย 2 นัย⁶ คือ

1. โดยนัยที่เป็นภาวะทางจิตนั้น คุณธรรมแปลว่าความคิดที่ว่าบางพฤติกรรม เป็นสิ่งที่ถูกต้องที่ควรทำและ เป็นที่ยอมรับ และบางพฤติกรรมเป็นสิ่งที่ผิดหรือเลว ทั้งนี้เป็นไป ทั้งโดยความคิดเห็นของแต่ละบุคคลและแต่ละสังคม นอกจากนี้คุณธรรมยังเป็นคุณภาพหรือสถานะในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง ควรทำและยอมรับได้

2. คุณธรรมเป็นระบบลักษณะการประพฤติและคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม ของคนส่วนใหญ่ซึ่งโดยทั่วไป แล้วเป็นที่ยอมรับกันในสังคมหรือเฉพาะกลุ่มคนคุณธรรม ตามรูปศัพท์แปลว่า สภาพของคุณงามความดี

วิทวัณห์ ชัตติยะมาน ให้ความหมายคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง เป็นสิ่งที่ดีงามที่อยู่ในจิตใจของ มนุษย์ ซึ่งจะแสดงออกมาโดยการกระทำทางกาย และวาจา ที่เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อ ตนเองและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ได้สรุปหลักธรรมทางศาสนาและคุณธรรม ประกอบด้วยคุณสมบัติที่เป็น ความดีงาม ความถูกต้อง ซึ่งมีอยู่ภายในจิตใจบุคคล ทำให้บุคคลนั้นพร้อมที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อ ตนเองโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือทำประโยชน์ให้ผู้อื่น โดยไม่เบียดเบียนตนเอง หรือกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อ ตนเองและผู้อื่น ดังนั้น ครูที่ประกอบด้วยคุณธรรมย่อมเป็นครูที่มีความเหมาะสมสำหรับความเป็นครู เป็นผู้ที่สมควร ได้รับการยกย่องจากสังคมโดยทั่วไป นิสิตครูจึงควรนำหลักธรรมทางศาสนาและคุณธรรมที่ได้ศึกษาไปแล้ว ไปปฏิบัติ เพื่อส่งเสริม ป้องกัน แก้ไขและพัฒนาบุคลิกภาพและจรรยาบรรณครูของตนเองต่อไป⁷

สาโรช บัวศรี ให้ความหมายคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึงหลักความประพฤติที่อบรมกริยาและปลูกฝัง ลักษณะนิสัย ให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมหรือศีลธรรม คุณค่าทางจริยธรรมชี้ให้เห็นความเจริญงอกงามในการ ดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนตามวัฒนธรรมของบุคคลที่มีลักษณะทางจิตใจที่ดีงาม อยู่ในสภาพแวดล้อมที่โน้มนำ ใ้บุคคลมุ่งกระทำความดี ละเว้นความชั่วมีแนวทางความประพฤติอยู่ในเรื่องของความดี ความถูกต้อง ความควรใน

⁴พระราชวรมุณี (ประยูร ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2528), หน้า 34.

⁵พุทธทาสภิกขุ, **คุณธรรมสำหรับครู**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527), หน้า 90.

⁶พจนานุกรม, อ้างถึงในพระนิคม ชุตินฺธโร: “ศึกษาบทบาทในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของผู้บริหารครูและผู้บริหารกลุ่ม โรงเรียนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนากรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2552, หน้า 11.

⁷วิทวัณห์ ชัตติยะมาน, **เอกสารประกอบการสอนวิชาคุณลักษณะและจรรยาบรรณครู**, (ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2549), หน้า 111-112.

การปฏิบัติตนเพื่ออยู่ในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมโนธรรมที่จะสร้างความสัมพันธ์ที่ดี โดยมีสำนึกที่จะใช้สิทธิและหน้าที่ของตนตามค่านิยมที่พึงประสงค์⁸

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ ให้ความหมายคุณธรรมไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง สมบัติหรือความสามารถที่มีอยู่ภายในตัวนักเรียนภายใต้จิตสำนึกของแต่ละบุคคล⁹

บุญมี แท่นแก้ว ได้สรุปความหมายถึง คุณธรรม ไว้ว่า หมายถึงสิ่งที่พึงประสงค์สุดท้ายของบุคคลและสังคมจะเข้าถึงได้ต้องมีความรู้ดี ความรู้ถูกต้อง เพราะความรู้ดี ความรู้ถูกต้องจะสามารถปลูกฝังนิสัยที่ดีได้¹⁰

สรุปได้ว่า คุณธรรม คือ ความประพฤติอันพึงปฏิบัติของบุคคลโดยมีค่านิยมทางศีลธรรมและคุณธรรมที่สังคมยอมรับเป็นปทัสถานในการวัด บุคคลที่กระทำก็เกิดความพอใจในการกระทำของตนเอง ซึ่งแสดงออกถึงคุณงามความดีเพื่อบรรลุสภาพชีวิตอันทรงคุณค่า ที่พึงประสงค์ และเพื่อความสงบสุขของสังคม

องค์ประกอบของคุณธรรม

กรมวิชาการ¹¹ ได้กล่าวถึง องค์ประกอบของคุณธรรมและได้มีผู้จำแนกออกเป็นหลายลักษณะต่างๆ ทางคุณธรรมไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ส่วนประกอบทางด้านความรู้ (Moral Reasoning) คือ ความเข้าใจในเหตุผลของความถูกต้องดีงาม สามารถตัดสินใจแยกความถูกต้องออกจากความไม่ถูกต้องได้โดยการคิด
2. ส่วนประกอบทางด้านอารมณ์ความรู้สึก (Moral Attitude and Belief) คือ ความพึงพอใจ ศรัทธา เลื่อมใส เกิดความนิยมยินดีที่จะนำคุณธรรมมาเป็นแนวประพฤติปฏิบัติ
3. ส่วนประกอบทางด้านพฤติกรรมแสดงออก (Moral Conduct) คือ พฤติกรรม การกระทำที่บุคคลตัดสินใจจะกระทำถูก หรือผิดในสถานการณ์แวดล้อมต่างๆ

ดวงเดือน พันธุมนาวิน กล่าวว่า องค์ประกอบของคุณธรรมไว้ 4 ประการ¹² ดังนี้

1. ความรู้เชิงคุณธรรม หมายถึง การมีความรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทางสังคม หลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา และค่านิยม เพื่อที่จะยึดถือว่าการกระทำชนิดใดควรกระทำและการกระทำชนิดใดควรงดเว้น ลักษณะพฤติกรรมประเภทใดเหมาะสมและไม่เหมาะสม มากน้อยเพียงใด ความรู้เชิงคุณธรรมนี้จะขึ้นอยู่กับอายุ ระดับการศึกษา และพัฒนาการทางสติปัญญาของคนด้วย
2. ทศนคติเชิงคุณธรรม หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อเหตุการณ์ สถานการณ์ต่างๆ ที่ประสบอยู่ว่าชอบหรือไม่ชอบลักษณะนั้นๆ ทศนคติจะรวมเอาความรู้เชิงคุณธรรมเข้าไปด้วย
3. เหตุผลเชิงคุณธรรม หมายถึง ความคิดเบื้องหลังในการตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในสถานการณ์ที่ประสบอยู่ ซึ่งการที่บุคคลตัดสินใจกระทำอย่างเดียวกันอาจมีเหตุผลในระดับที่แตกต่างกันได้
4. พฤติกรรมเชิงคุณธรรม หมายถึง การแสดงออกของบุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งจะบอกได้ชัดได้ว่า พฤติกรรมนั้นถูกต้องเหมาะสม หรือฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมของสังคมหรือไม่

⁸สาโรช บัวศรี, **ปรัชญาการศึกษาไทย**. (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2538), หน้า 12.

⁹ไพฑูรย์ สินลารัตน์, **ความรู้คู่คุณธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 278.

¹⁰บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2530), หน้า 50.

¹¹กรมวิชาการ, **การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมสำหรับนักเรียน**. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2535), หน้า 3.

¹²ดวงเดือน พันธุมนาวิน, **พฤติกรรมศาสตร์ และจิตวิทยาภาษา**. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524), หน้า 2 - 3.

ประกาศรี สือฮาไฟ กล่าวว่า องค์ประกอบของคุณธรรมเป็นเครื่องกำหนดหลักปฏิบัติในการดำรงชีวิตให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อย มีองค์ประกอบ 3 ประการ¹³ ดังนี้

1. ระเบียบวินัย (Discipline) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่ง สังคมที่ขาดกฎเกณฑ์ ทุกคนสามารถทำทุกอย่างได้ตามอำเภอใจ ย่อมเดือดร้อนระส่ำระสาย ขาดผู้นำผู้ตาม ขาดระบบ ที่กระชับความเข้าใจเป็นแบบแผนให้ยึดถือปฏิบัติ การหย่อนระเบียบวินัยให้เกิดการละเมิดสิทธิและหน้าที่ตามบทบาทของแต่ละบุคคล ชาตินี้ได้ระเบียบวินัยยอมยากที่จะพัฒนาไปได้ทัดเทียมชาติอื่น จึงควรประพฤติตามจารีตประเพณีของสังคม

2. สังคม (Society) การรวมกลุ่มกันประกอบกิจกรรมอย่างมีระเบียบแบบแผนก่อให้เกิดชนบทธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงาม มีวัฒนธรรมอันเป็นความมีระเบียบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน

3. อิสระเสรี (Autonomy) ความมีสำนึกในมโนธรรมที่พัฒนาเป็นลำดับก่อให้เกิดความอิสระ สามารถดำรงชีวิตตามสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการศึกษาและประสบการณ์ในชีวิต มีความสุขอยู่ในระเบียบวินัยและสังคมของตน เป็นค่านิยมสูงสุดที่คนได้รับการขัดเกลาแล้วสามารถบำเพ็ญตนตามเสรีภาพเฉพาะตนได้อย่างอิสระ สามารถปกครองตนเองและชักนำตนเองให้อยู่ในทำนองคลองธรรม สามารถปกครองตนเองได้

เมื่อกล่าวถึงองค์ประกอบคุณธรรม หมายถึงความมีระเบียบวินัยและความรับผิดชอบ การตัดสินใจในการกระทำ ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และสังคมสิ่งแวดล้อม ก็เป็นองค์ประกอบของคุณธรรมด้วย เพราะสิ่งแวดล้อมเหล่านี้มีผลต่อการตัดสินใจการกระทำและการดำรงชีวิตในสังคม ทุกคนจะมีคุณธรรม เพียงแต่ไม่ได้รับการพัฒนาให้คุณธรรมเจริญ จึงมีผลต่อการกระทำด้วย

หลักการและวิธีการพัฒนาคุณธรรม

สังคมแห่งการเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบต่อการพัฒนาคุณธรรม เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันสังคมให้เกิดความสงบสุข และร่มเย็น ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นกับเยาวชนไทย ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากความอ่อนแอทางสังคมและครอบครัว จึงส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตเยาวชนและการพัฒนาประเทศชาติ

พระราชวรมนิ (ประยูรธ ปรุตุโต)¹⁴ ได้กล่าวว่า ลักษณะทฤษฎีเช่นนี้ว่าบทบาทของการศึกษา คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจเพื่อเสริมสร้างกำลังคนที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ ตามที่ระบบเศรษฐกิจและสังคมต้องการ ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือการศึกษาเพื่ออบรมฝึกฝนการนำสติปัญญาไปใช้เป็นประโยชน์แก่กล่าวยิ่งขึ้น พยายามแสวงหาจุดมุ่งหมายให้แก่ชีวิต คือ ความเป็นอยู่อย่างดีที่สุด หรือการมีอิสรภาพ การศึกษาจึงเป็นกิจกรรมของชีวิต โดยชีวิตเพื่อชีวิต เป็นความสามารถเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม และรู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน

ประกาศรี สือฮาไฟ¹⁵ ได้กล่าวถึง การพัฒนาคุณธรรมของมนุษย์มีการพัฒนาเป็นลำดับจากวัยทารกจนถึงตลอดชีวิตต้นกำเนิดของแหล่งที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทางคุณธรรมมาจากอิทธิพลของสังคมและพันธุกรรมคำว่า สังคมในที่นี้คือ สิ่งแวดล้อมรอบตัวเด็กทั้งที่เป็นบุคคล และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติอื่น ๆ ส่วนคือ ความสามารถในการรู้คิด และพัฒนาขึ้นตามลำดับชั้นอายุ วุฒิภาวะหรือประสบการณ์และการพัฒนามีลักษณะที่สำคัญแบ่งเป็น 3 แนวทางใหญ่คือ

1. ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของ ฟรอยด์ (Freud) เชื่อว่า คุณธรรมกับมโนธรรม เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มนุษย์อยู่ในสังคมกลุ่มใด ก็จะเรียนรู้ความผิดชอบชั่วดีจากสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้น จนมีลักษณะพิเศษของแต่ละสังคม ที่เรียกว่าเอกลักษณ์ เป็นกฎเกณฑ์ให้ประพฤติปฏิบัติตามข้อกำหนดโดยอัตโนมัติ คนที่ทำชั่วแล้วรู้สึกสำนึกเกิดหิริโอตตปละอายใจตนเองถือว่าได้รับการลงโทษด้วยตนเอง เมื่อสำนึก

¹³ ประกาศรี สือฮาไฟ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 48.

¹⁴ พระราชวรมนิ (ประยูรธ ปรุตุโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า 71.

¹⁵ ประกาศรี สือฮาไฟ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**, หน้า 29-37.

แล้ว พึงละเว้นไม่ปฏิบัติอีกโดยไม่ต้องมีสิ่งควบคุมจากภายนอก เป็นการสร้างมโนธรรมขึ้นมาโดยไม่จำเป็นต้องสนใจองค์ประกอบของลำดับขั้นพัฒนาการทางคุณธรรม

2. ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) เป็นกระบวนการสังคมประจักษ์ โดยการซึมซับ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ จากสังคมที่เติบโตมา รับเอาหลักการเรียนรู้เชื่อมโยงกับหลักการเสริมแรง และการทดแทนสิ่งเร้า รับแนวคิดของทฤษฎีจิตวิเคราะห์เป็นรูปแบบ โดยยึดถือว่าการเรียนรู้ คือ การสังเกตเลียนแบบจากผู้อื่นใกล้ชิดเพื่อแรงจูงใจ คือ เป็นที่รักที่ยอมรับในกลุ่ม พวกเดียวกับกลุ่มต้นแบบเพื่อเป็นพวกเดียวกัน

3. ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive Theory) แนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มนี้เห็นว่าคุณธรรมเกิดจากแรงจูงใจในการปฏิบัติตนสัมพันธ์กับสังคม การพัฒนาคุณธรรม จึงต้องมีการพิจารณาเหตุผลเชิงคุณธรรมตามระดับสติปัญญาของแต่ละบุคคล ซึ่งมีภาวะสูงชันการรับรู้คุณธรรมก็พัฒนาขึ้นตามลำดับ

การพัฒนาการคุณธรรมของเด็ก มีความคิดว่าพัฒนาการทางคุณธรรมของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับความฉลาดในการที่จะรับรู้เกณฑ์และลักษณะต่างๆ ทางสังคม ดังนั้นพัฒนาการทางคุณธรรมของบุคคลจึงขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลนั้นๆ และได้แบ่งขั้นของมนุษย์ออกเป็น 3 ขั้น คือ

1. ขั้นก่อนคุณธรรม (ตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 2 ปี) ยังไม่เกิดคุณธรรม แต่สามารถเรียนรู้จากประสาทสัมผัสและมีพัฒนาการทางสติปัญญาในขั้นต้น

2. ขั้นเชื่อฟังคำสั่ง (อายุ 2-8 ปี) เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ มีการคิดก่อนปฏิบัติการตามคำสั่ง ซึ่งในระยะแรกเริ่มจะไม่คำนึงถึงเหตุผลของคำสั่งนั้น

3. ขั้นยึดหลักแห่งตน (อายุ 8-10 ปี) เกิดหลักความคิดพัฒนาการทางสติปัญญาสูงขึ้นตามประสบการณ์ทางสังคม คลายความเกรงกลัวอำนาจภายนอก เริ่มมีความคิดเป็นตัวของตัวเอง

เพียเจต์ ได้กล่าวถึง จุดประสงค์หลักการพัฒนาคุณธรรมไว้ว่า คือ การสำรวจธรรมชาติในการตัดสินคุณธรรมของเด็กได้ทำวิจัยในเจเนวาโดยศึกษาเด็กเป็นรายบุคคลในเรื่องต่อไปนี้¹⁶

1. เจตคติของเด็กที่มีต่อกฎ
2. การตัดสินของเด็กเกี่ยวกับความถูกต้องและความผิด
3. การประเมินค่าความยุติธรรมในการตัดสิน

โคลเบอร์ก ได้ศึกษาพัฒนาการทางคุณธรรมตามแนวของเพียเจต์ และได้แบ่งระดับของคุณธรรมออกเป็นขั้นพัฒนาการทางคุณธรรมได้ 6 ขั้น ดังนี้

1. การเชื่อฟังและการลงโทษ พิจารณาในด้านประเด็นของการถือเอาอัตราของตัวเองเป็นใหญ่

2. การแสวงหารางวัล เป็นเป้าหมายตามลักษณะเฉพาะรายบุคคล และการแลกเปลี่ยนกันอย่างเสมอภาคที่ตกลงกัน เพื่อจะยอมรับความคิดเห็นของกันและกันในสังคม เพื่อแสวงหารางวัล

3. การทำความเห็นชอบของผู้อื่น ความสัมพันธ์และการทำตามรูปแบบตามที่ผู้อื่นเห็นชอบเป็นการแลกเปลี่ยนกันในความคาดหวัง การติดต่อประสานงานและความศรัทธา ยึดมั่นไว้วางใจต่อผู้อื่น โดยการปฏิบัติที่ดีงามต่อกันตามบทบาทและหน้าที่ของตน

4. การทำตามหน้าที่ในสังคม ระบบสังคมและความมีสติรับผิดชอบที่จะให้มีการดำเนินการตามหน้าที่ที่ตนกระทำในสังคมนั้น เพื่อรักษาระเบียบทางสังคมทำหน้าที่ของสังคม จึงต้องรักษาสถาบันให้ดำเนินไปอย่างราบรื่นโดยส่วนรวม

5. การทำตามกฎเกณฑ์และข้อสัญญา สิทธิพื้นฐานและพันธสัญญาทางสังคม ที่จะใช้กับประชาชนโดยส่วนรวม จะต้องยึดถือค่านิยมซึ่งมีมากมายแตกต่างกันไป รวมทั้งความคิดเห็นซึ่งมีอยู่เฉพาะกลุ่ม นำมารวมกันเป็นพันธสัญญาของสังคมร่วมกัน

¹⁶ เพียเจต์ อังโน ประภาศรี สีอำไพ, พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม, หน้า 30-35.

6. การยึดมั่นในวัฒนธรรมตามหลักสากล หลักคุณธรรมสากลถือเป็นการแนะแนวทางให้มนุษยชาติกระทำตามข้อกำหนดของสังคมพื้นฐานของแต่ละแห่งโดยภาพกว้างและลึก การถือเอาความเคารพนับถือในบุคคลอื่นเป็นจุดหมายมิใช่เป็นวิธีการ ความยุติธรรมคือสัจธรรม ไม่ขึ้นกับวัฒนธรรมเฉพาะแห่งหรือสังคมใดสังคมหนึ่งเท่านั้นและโคลเบอร์กเปิดเผยให้เห็นถึงเรื่องที่สำคัญต่อไปอีกว่า 1) หลักคุณธรรม เป็นข้อปฏิบัติหรือแนวทางเมื่อต้องเผชิญกับทางเลือก ในคุณธรรมหลายทาง และการปฏิบัติคุณธรรมต่าง ๆ 2) การตัดสินใจที่เป็นมาตรฐานจนยึดเป็นกฎเกณฑ์ในการแก้ปัญหาขัดแย้งต่าง ๆ ได้ตามความต้องการ หลักคุณธรรมจึงต้องเป็นไปตามหลักสากลและเป็นค่านิยมที่ได้รับการยอมรับนับถือโดยทั่วไป

สรุปจากทฤษฎีและแนวคิดต่าง ๆ ได้ว่า พัฒนาการทางคุณธรรมของบุคคลได้รับอิทธิพลมาจากสังคมเป็นส่วนใหญ่ บุคคลที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมจะต้องเรียนรู้และยอมรับกฎเกณฑ์ จารีตประเพณีในสังคมของตน จะก่อให้เกิดความสุข และเป็นที่ยอมรับของสังคม

หลักการดูสภาพด้านการพัฒนาคุณธรรมนักเรียน

บรรยากาศและสภาพแวดล้อมทางกายภาพของสถานศึกษามีผลต่อการจัดบรรยากาศด้านอื่น ๆ รวมถึงทำให้บรรยากาศของสถานศึกษาน่าอยู่ น่าเรียน ก่อให้เกิดความรัก ความผูกพัน เกิดการเรียนรู้ และประสบการณ์ตรงแก่บุคลากร ดังนั้นการจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมทางกายภาพของสถานศึกษาเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่สถานศึกษาไม่ควรละเลย การประเมินการจัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมทางกายภาพของสถานศึกษานั้น สามารถพิจารณาได้จากความร่มรื่น ความสดชื่น ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะดวกสบาย ปลอดภัย ส่งผลให้เกิดความริเริ่มสร้างสรรค์เสริมสร้างความมีชีวิตชีวา เหมาะสม คุ่มค่าและเกิดประโยชน์¹⁷

1. ด้านสภาพแวดล้อมทางบ้าน

ตามหลักการแนวคิดและทฤษฎีด้านการบริหารการศึกษาได้ให้ความสนใจและตระหนักถึงความสำคัญเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาที่จะต้องส่งเสริมหรือจัดให้ดีขึ้น เพื่อให้สถานศึกษามีบรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ดีจะส่งผลให้บุคลากรในสถานศึกษาเกิดความรู้สึกพึงพอใจ ภูมิใจ อบอุ่นใจ สบายใจ อยากมีส่วนร่วมกันอย่างเต็มที่และมีความสุข การจัดแบ่งของประเภทบรรยากาศในสถานศึกษาได้มีการใช้เกณฑ์หรือเงื่อนไขในการจัดแบ่งต่าง ๆ กัน ดังนี้¹⁸

สุพัตรา สุภาพ ได้กล่าวถึง สภาพทางบ้าน ถ้าเป็นบ้านที่มีความรัก ความอบอุ่น เข้าใจเด็ก เสริมสร้างบุคลิกภาพที่ดีที่พ่อแม่ควรแก่เด็ก เด็กจะมีสุขภาพจิตที่ดีเข้ากับเพื่อน ๆ ได้¹⁹

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้กล่าวถึง การศึกษาโดยครอบครัวหรือการศึกษานอกโรงเรียนในสังคมไทยต้องสะท้อนถึงลักษณะสำคัญที่เป็นเสมือนนิยามของตน ดังนี้²⁰

1. เป็นการศึกษาที่พ่อแม่ส่งเสริมหรือผู้ปกครองเป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง เป็นผู้จัดการศึกษาเองทั้งหมดหรือมอบให้ผู้วิจัยการศึกษาให้ภายใต้การอำนวยการของครอบครัว

¹⁷ พระดาว วิชิตมาโร (ไชยมงคล), "ความพึงพอใจของนักศึกษาต่อสภาพแวดล้อมคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยแห่งชาติลาว", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552), หน้า 28.

¹⁸ กรมสามัญศึกษา, การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่ดีในโรงเรียน, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2532), หน้า 2.

¹⁹ สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย: ค่านิยม ครอบครัว และเพศ, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2538), หน้า 40.

²⁰ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, ภาควิชาการศึกษาศาสตร์: การจัดการศึกษาร่วมกันระหว่างครอบครัวสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาและเครือข่าย, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริกหวานกราฟฟิค, 2550), หน้า 22-23.

2. สาระและกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่จัดขึ้น เป็นไปในแนวทางตอบสนองต่อปรัชญา ทศนะ ความเชื่อ ความสนใจ ความต้องการหรือปัญหาของแต่ละครอบครัว เป็นนวัตกรรมการศึกษาที่มีความแตกต่างหลากหลายกันไป และแตกต่างจากการศึกษาในแบบแผนอย่างเดิม

3. ความสำเร็จของการศึกษา มุ่งไปที่การพัฒนาศักยภาพของเด็กเป็นรายบุคคลให้สอดคล้องตรงกับธรรมชาติ ความถนัดหรือความสนใจที่มีอยู่ จึงเป็นหน่วยการศึกษาขนาดเล็ก ที่สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบตัวต่อตัวและ ผสมผสานไปกับวิถีการดำเนินชีวิตได้

กรมสามัญ ได้จัดแบ่งบรรยากาศ เป็น 2 ประเภทคือ บรรยากาศที่ดีหรือบรรยากาศแบบเปิด และบรรยากาศที่ไม่ดีหรือบรรยากาศแบบปิด โดยในแต่ละประเภท มีความสำคัญ คือ ²¹

1. บรรยากาศที่ดีหรือบรรยากาศแบบเปิด เป็นบรรยากาศแห่งความร่วมมือร่วมใจมีการให้เกียรติแก่กันและกัน ให้ความเชื่อถือ ไว้วางใจมีความเกรงใจ มีความพึงพอใจในการทำงาน ไม่มีการขัดขวาง ทุกคนมีความรู้สึกความเป็นเจ้าของ มีขวัญและกำลังใจที่ดีในการทำงาน ซึ่งจัดว่าบรรยากาศประเภทนี้เป็นบรรยากาศที่พึงประสงค์

2. บรรยากาศที่ไม่ดี หรือบรรยากาศแบบปิด เป็นบรรยากาศแบบตัวใครตัวมันขาดการให้เกียรติซึ่งกันและกัน ขาดความเกรงใจ ขาดความร่วมมือ แต่ละคนไม่พึงพอใจในงาน และสภาพของการทำงาน มีการขัดขวาง ขาดความรู้สึกในการเป็นเจ้าของร่วมกันขาดขวัญและกำลังใจในการทำงานร่วมกัน

เมื่อกล่าวถึงสภาพทางครอบครัว คือ พื้นฐานทางครอบครัวจะส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และพบว่า อาชีพและรายได้ของบิดามารดามีความสัมพันธ์กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอีกทั้งการเอาใจใส่ของผู้ปกครอง การจัดการศึกษา ก็ควรคำนึงถึงในส่วนนี้นักเรียนมาจากสภาพครอบครัวอย่างไรแล้ว ก็จะได้จัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนให้เหมาะสม

2. ด้านการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน

สภาพแวดล้อมด้านการบริหาร เป็นกระบวนการที่ดำเนินการทางด้านกิจกรรมต่างๆ ในสถานศึกษา เพื่อที่จะให้การศึกษาแก่ผู้เรียนมีความรู้ มีประสบการณ์ในการเข้าร่วมกิจกรรม มีความสามารถมีทักษะวิชาชีพในการทำงานเป็นสมาชิกที่ดีตามความต้องการของสังคม

สุภัทรา ปิณฑะแพทย์ ได้กล่าวว่า สถานที่ย่อมมีมรดกสั่งสอนและให้วิชาความรู้เพื่อดำรงชีวิต ดังนั้นการที่สถานศึกษาจะสามารถทำหน้าที่ต่าง ๆ ได้อย่างครบถ้วน สมบูรณ์และมีประสิทธิภาพสูงสุดได้สถานศึกษาจะต้องจัดสิ่งต่าง ๆ ต่อไปนี้ให้มีสภาพที่เอื้อและสร้างสรรค์บรรยากาศ ให้ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ ตลอดถึงได้รับประสบการณ์ให้มากที่สุดคือ ²²

1. กฎ ระเบียบ ข้อบังคับ และการปกครอง ซึ่งโรงเรียนมุ่งหมายเพื่อฝึกหัดให้เด็กพัฒนาบุคลิกภาพ ให้สอดคล้องกับสภาพของสังคม

2. ครูเป็นผู้ที่ส่งเสริมให้เด็กได้รับความรู้และพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ ครูมีอิทธิพลต่อเด็กทั้งทางด้านการแสดงออกและจิตใจ ดังนั้นครูควรจะเป็นแม่แบบที่ดีสำหรับเด็ก

3. กลุ่มเพื่อนร่วมโรงเรียนและร่วมชั้น มีอิทธิพลต่อการปรับตัวและการดำรงชีวิตในสังคมของโรงเรียน ซึ่งเปรียบเสมือนสังคมย่อย

4. หลักสูตรและวิชาที่เรียน มีส่วนทำให้บุคคลได้รับการพัฒนาด้านความรู้ ความคิดและประสบการณ์

ผกาทิพย์ เกษรากุล ได้จัดแบ่งสภาพแวดล้อมในสถาบันการศึกษาที่เป็นสิ่งเร้าให้นักศึกษาแสดงพฤติกรรม กิจกรรมหรือลักษณะที่พึงประสงค์ต่างๆ ออกมาแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ²³ คือ

²¹ กรมสามัญศึกษา, การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่ดีในโรงเรียน, หน้า 3.

²² สุภัทรา ปิณฑะแพทย์, จิตวิทยาทั่วไป แนวคิดและทฤษฎีมูลฐาน, (กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, 2543), หน้า 30-32.

²³ ผกาทิพย์ เกษรากุล, "สภาพแวดล้อมมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในทัศนะของนิสิต", วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (สาขาบริหารการศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2545), หน้า 11.

1. สภาพแวดล้อมด้านการบริหาร
2. สภาพแวดล้อมด้านอาคารสถานที่
3. สภาพแวดล้อมด้านการเรียนการสอน
4. สภาพด้านแวดล้อมด้านกลุ่มเพื่อน

สรุป สภาพแวดล้อมทางการเรียน จะมีผลต่อการจัดการเรียน การสอน ตลอดจนส่งผลถึงผลสัมฤทธิ์ด้านการเรียนของนักเรียนเป็นอย่างมาก ในการจัดการเรียน การสอนผู้บริหารจึงควรต้องตระหนักถึงการ จัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนเป็นความสำคัญ ถ้าผู้บริหารทำความเข้าใจและจัดสภาพแวดล้อมทางการเรียนให้เอื้ออำนวยต่อการเรียน การสอนของผู้เรียน ก็จะช่วยส่งเสริมให้ การเรียนรู้อันของผู้เรียนดียิ่งขึ้น

3. ด้านอิทธิพลของกลุ่มเพื่อน

สภาพแวดล้อมด้านกลุ่มเพื่อน มีอิทธิพลต่อนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียน เป็นกลุ่มบุคคลที่อยู่ในวัย กำลังเจริญเติบโต ร่างกายและจิตใจมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เมื่อเข้าไปอยู่ในโรงเรียน กลุ่มเพื่อนจึงมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการทางด้านความรู้ ทักษะคติ บุคลิกภาพ และคุณธรรมของนักเรียน

พลสุข สังข์รุ่ง ได้กล่าวให้ความหมายของเพื่อนไว้ว่า เพื่อนมีอิทธิพลสูงมากในการปฏิบัติงานของบุคคลแต่ละคน คนจะมีความสุข ทำงานสำเร็จก็เพราะเพื่อนและจะไร้ความสุขและทำงานไม่ประสบผลสำเร็จก็เพราะเพื่อนโดยจะเห็นว่าอิทธิพลของเพื่อนส่งผลต่อคุณธรรม ดังนี้²⁴

1. มีความจริงใจต่อเพื่อน ทั้งต่อหน้าลับหลัง พยายามเข้าใจปัญหาซึ่งกันและกัน ไม่เอาเพื่อนไปนินทาลับหลัง ไม่หลอกให้เพื่อนตายใจในการทำงานร่วมกันกับเราด้วยคำพูดยกย่องจนเกินความเป็นจริง ไม่เอาผลประโยชน์ของเพื่อนและเอาความดีความชอบของเพื่อนเป็นของตน

2. ให้ความร่วมมือช่วยเหลือในการทำงาน ช่วยทำงานในส่วนที่รับผิดชอบ โดยไม่ชักช้า หรือถ่วงเวลา พยายามเข้าใจในปัญหาเห็นว่าปัญหาของเพื่อนและของเราเป็นปัญหาเดียวกัน

3. ไม่ทอดความผิดให้เพื่อน ในการทำงานร่วมกันจะต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน การทำงานอาจเกิดปัญหาเกิดความผิดพลาดได้ถือว่าเป็นปกติที่อาจเกิดขึ้นได้เสมอ

4. ยอมรับในศักดิ์ศรีและให้เกียรติเพื่อนร่วมงาน ตามควรแก่ตำแหน่งและฐานะให้ความสำคัญแก่เพื่อนด้วยจิตใจ ในการทำงานในทุกองค์การที่จะให้เกิดความสำเร็จนั้นทำโดยการให้ความสำคัญแก่คนทุกคนในหน่วยงาน ดังนั้นเราเปิดโอกาสให้เพื่อนร่วมงานทำตามหน้าที่ให้ดีที่สุดไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงาน และต้องทำให้ผู้ทำงานรู้สึกได้ว่า งานเสร็จได้เพราะทุกคนให้ความร่วมมือ ไม่ได้เพราะเราคนเดียวที่ทำให้งานสำเร็จ ควรยกย่องให้ความสำคัญแก่ทุกฝ่ายด้วยความจริงใจ

5. ให้ความสนใจในตัวเพื่อนอย่างจริงใจ โดยทั่วไปและมนุษย์จะสนใจแต่เฉพาะตนเองไม่สนใจผู้อื่น แต่ถ้าเราต้องการมีมิตรภาพกับผู้อื่น ก็ควรเปิดฉากทักทายก่อนเป็นการแสดงตัวอย่างเปิดเผย เป็นการให้เกียรติเพื่อน ให้ความสำคัญต่อเพื่อน ทำให้เพื่อนเกิดความภาคภูมิใจโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ เพื่อนร่วมงานที่เข้ามาใหม่เราควรได้สนใจเพื่อนร่วมงานตั้งแต่สามารถ จำชื่อเขาได้ จำวันเกิดของเพื่อนได้ รู้จัก สามัญ ธรรมดาๆ ของเขา และถามถึงบ้างในโอกาสอันควรสนใจในสิ่งที่เพื่อนชอบ เป็นต้น

6. ยอมรับในความเป็นเช่นนั้นของเพื่อนคือยอมรับว่าทุกคนย่อมมีส่วนดี และส่วนเสียปะปนกันอยู่ในตัวของแต่ละคน เพียงแต่เราพยายามใช้ประโยชน์จากส่วนดีของเขาให้มากที่สุด ส่วนเสีย จุดบกพร่องบางอย่างของเพื่อนนั้นไม่ใช่เรื่องใหญ่โตที่ควรจะสนใจ เราก็ไม่ควรพยายามขุดคุ้ยหาความจริงของมาให้ได้

²⁴ พลสุข สังข์รุ่ง, *มนุษยสัมพันธ์ในองค์การ*, พิมพ์ครั้งที่ 10 (นนทบุรี: พิมพ์ที่บริษัท บี เค อินเตอร์พริ้นท์ ถนนกาญจนาภิเษก อำเภอบางใหญ่ นนทบุรี, 2550.), หน้า 213-215.

7. เข้าใจความต้องการและไวต่อความรู้สึกของเพื่อนร่วมงาน ไม่ถูกเหยียดหยามเพื่อนร่วมงาน ไม่ทำตัวเหนือกว่าเพื่อนๆ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนๆ พยายามทำตนให้เป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ ไม่เอาเปรียบเพื่อน รู้จักยกย่องชมเชยเพื่อน สุภาพอ่อนโยน ยิ้มแย้มแจ่มใสกับเพื่อนๆ และพร้อมให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนเพื่อนอยู่เสมอ

8. มีความเสมอต้นเสมอปลาย ในการทำงานในองค์กรเราและเพื่อนอาจมีฐานะบทบาทในองค์กรแตกต่างกัน เนื่องจากหน้าที่การทำงานที่ได้รับมอบหมาย แต่การจะรักษามิตรภาพที่ดีระหว่างเราและเพื่อนได้ก็คือความเสมอต้นเสมอปลายของเรา ซึ่งจะส่งผลให้ได้รับความร่วมมืออย่างดีในการปฏิบัติงาน

9. สนใจในสิ่งที่เพื่อนพูด และพูดในสิ่งที่เพื่อนสนใจ ผู้พูดจะรู้สึกภาคภูมิใจ ถ้ามีคนสนใจฟังในเรื่องที่เขาพูด และยังเป็นวิธีการที่เราจะหาแนวทางในการตอบสนอง ความต้องการของผู้พูดได้ ขณะเดียวกันถ้าเราสนทนากับใคร ควรศึกษาว่าคู่สนทนาของเรา สนใจอะไร ชอบอะไร วิธีการเหล่านี้เป็นการให้ความสำคัญต่อผู้ร่วมสนทนา และก่อให้เกิดทางรู้สึกทางบวกในการที่จะเชื่อมมิตรไมตรีกันต่อไป

10. ยิ้มและมีอารมณ์ขันตามควรแก่กาลเทศะ แสดงความเป็นมิตรกับเพื่อนร่วมงานทั่วไป ไม่วางมาด แสดงทางหยิ่งยโสใส่เพื่อน

11. มีมารยาทต่อเพื่อนๆ ในการติดต่อ การสนทนา การขอความร่วมมือ การพบปะสังสรรค์ต่าง มีกาลเทศะในการพูดจาการแสดงตัวของเราต่อเพื่อนๆ โดยเฉพาะกับเพื่อนที่อยู่ในฐานะบทบาทแตกต่าง

12. ให้ความรัก และความเคารพนับถือในความคิด การกระทำ คำพูดของเพื่อน ไม่แสดงความก้าวร้าว ความเหนือกว่าต่อเพื่อนๆ

13. มีคุณธรรมในการติดต่อสัมพันธ์กับเพื่อน เช่น การมีเมตตา กรุณา เห็นอก เห็นใจ การให้ความช่วยเหลือ ไม่อิจฉาริษยาเพื่อน เป็นต้น

14. มีความซื่อสัตย์ต่อเพื่อน

สรุปได้ว่า อิทธิพลของกลุ่มเพื่อนมีบทบาทสำคัญต่อพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างมาก ถ้าเพื่อนดีก็พาไปในทางที่ดี ถ้าเพื่อนไม่ดีก็พาไปสู่ทางที่เสื่อมเสียทุกเวลาเพราะเพื่อนอยู่ในวัยเดียวกันมีทั้งเพื่อนที่พฤติกรรมการชักชวนไปทำในสิ่งที่ดีและไม่ดี ที่มีอิทธิพลต่อการกระทำให้เกิดความรู้สึกนึกคิดหรือเจตคติต่าง ๆ ได้

4. ด้านอิทธิพลของสื่อ

ปัจจุบันไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่าเด็กและเยาวชนไทยมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาทางด้านความคิดและทางร่างกายที่รวดเร็วมากขึ้นกว่าในอดีต ด้วยกระแสความเจริญของโลก และเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ที่สามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เปิดกว้าง และไร้ขีดจำกัด ทำให้สื่อต่างๆ เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อกระบวนการเรียนรู้ ความคิดเห็น เจตคติ ตลอดจนพฤติกรรม ของเด็กและเยาวชนไทย

สุชา จันทน์เอม กล่าวว่า อิทธิพลของสื่อรายการโทรทัศน์ต่อเยาวชน (วัยรุ่น) ปัจจุบันว่า รายการโทรทัศน์ได้รับความสนใจจากเด็กและเยาวชนในระดับค่อนข้างสูงในทุกระดับครอบครัวสื่อทางเลือกอื่นมากกว่าแต่ก่อนก็ตาม เหตุผลหนึ่งเพราะตัวรายการเองก็พยายามที่จะพัฒนาให้รายการของตน มีความน่าสนใจ มีความดึงดูดใจนำเสนอสาระแบบใหม่ที่ไม่เคยนำเสนอมาก่อน นำเสนอเรื่องใกล้ตัว ในชีวิตประจำวันที่เราอาจมองข้ามไปมาปิดฝุ่นเสียใหม่ จัดระบบการนำเสนอที่ทันสมัย เข้าใจง่าย มีภาพประกอบ ใช้กราฟฟิก ทำให้ได้รับความสนใจมากขึ้นเป็นที่นิยมของวัยรุ่น เป็นรายการเกี่ยวกับสาระบันเทิงสมัยใหม่ ที่มีการนำเสนอแบบเข้าใจง่าย เป็นเรื่องใกล้ๆ ตัว สนุกสนาน ไม่เครียด มีสาระแบบผสมผสานคติสอนใจในเรื่องต่างๆ ไปด้วย ตัวชูโรงของรายการมักจะมีพิธีกรที่เป็นที่รู้จักเป็นที่เชื่อถือ ถ้าเป็นพิธีกร ที่เป็นดารา นักร้อง ดีเจ ที่มีชื่อเสียง ก็จะเป็นที่ได้รับความสนใจ มากขึ้น โดยที่เด็กๆ ใช้เวลาส่วนใหญ่กับการรับชมโทรทัศน์ควบคู่ไปกับการได้อยู่กับคนในครอบครัว เพราะเวลาที่รายการจะนำเสนอ นั้นมักเป็นเวลา วันทีสบาย ๆ ได้พักผ่อนของคนในครอบครัวด้วย เนื้อหาสาระเป็นความบันเทิงที่สามารถรับชมได้ทุกเพศ ทุกวัย ไม่จำกัดเสนอให้ผู้ชมได้เกิดความสนใจและสนใจต่อเนื่องด้วย รายการประเภทนี้จึงได้รับความนิยมเป็นอันมาก เยาวชนมักเลียนแบบแฟชั่น การแต่งกาย ทรงผม เครื่องประดับ รวมทั้งพฤติกรรมทั้งดี ไม่ดีจากพิธีกรและแขกรับเชิญโดยมากเป็น

ดารา นักร้อง ที่เป็นที่รู้จักในสังคมอยู่แล้ว และที่น่าเป็นห่วงมากในปัจจุบันคือ การตามแฟชั่นจากต่างประเทศของวัยรุ่น จนกลืนวัฒนธรรม การแต่งกาย ขนบธรรมเนียมอันดีงามของประเทศเราไปกลายเป็นความคิด ค่านิยม การแต่งกาย แฟชั่น ภาษาของชาติอื่นไป²⁵

ณัฐดา ศิลปอุดม กล่าวว่า อิทธิพลของสื่อรายการโทรทัศน์ที่มีต่อเยาวชน เกิดขึ้นมาจากปัจจัยหลักหลาย ๆ อย่าง เสรีภาพในการนำเสนอข้อมูลที่มีมากจนเกินไป รูปแบบรายการโทรทัศน์ขาดความเหมาะสมต่อเยาวชน สถานบันครอบครัว สถานศึกษา ภาครัฐและเอกชนยังขาดการกำหนดแนวทางที่ถูกต้องให้กับเยาวชนในการรับชมรายการโทรทัศน์ การขาดจริยธรรมของผู้ผลิตรายการ และเกิดการลอกเลียนแบบพฤติกรรมที่ผิดๆ ของเยาวชนจากการรับชมรายการโทรทัศน์ จากปัจจัยหลาย ๆ อย่างที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่ปัญหาหลักคือ พฤติกรรมการลอกเลียนแบบของเยาวชน เช่น พฤติกรรมการเสพอบายมุข การใช้คำหยาบคาย และ การแต่งกายที่ไม่สุภาพขัดต่อวัฒนธรรมไทย²⁶

พนัทธิพย์ กาญจนะจิตรา ได้กล่าวถึง บทบาทของสื่อในสังคมไทยที่มีอิทธิพล ต่อเด็ก เยาวชนและครอบครัว สามารถแบ่งสื่อออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้²⁷

1. เด็กกับโทรทัศน์

สื่อโทรทัศน์และภาพยนตร์ เป็นสื่อที่มีอิทธิพลต่อเด็ก สามารถสื่อได้ทั้งภาพและเสียง เข้าถึงเด็กได้อย่างลึกซึ้งกว้างขวางและต่อเนื่อง ปัจจุบัน มีผู้ผลิตรายการขาดความระมัดระวังในการใช้ภาษาที่ไม่เหมาะสม นำเสนอสิ่งส่งเสริมให้เกิดค่านิยมฟุ้งเฟ้อเพราะอยากเลียนแบบ “ต้นฉบับ” ทางสังคม เช่น นักแสดง ศิลปิน ฯลฯ นำเสนอการต่อสู้โดยใช้อาวุธและความรุนแรงเข้าห้ำหั่นกัน รวมภาพการฆาตกรรมและสภาพของเหยื่อในรูปแบบต่างๆ สารจากสื่อเหล่านี้ถูกซึมซับเข้าไปฝังในสมองของเด็กกลายเป็นเครื่องมือและวิธีการส่งเสริมความรุนแรงได้

2. เด็กกับเกมคอมพิวเตอร์

เกมคอมพิวเตอร์ที่ได้รับความนิยมสูงมักเป็นเกมที่เด็กต้องตกอยู่ในสภาวะที่มีการแข่งขัน ต้องใช้ความเร็ว ไม่ต้องใช้สมองมากนักและบางครั้งการที่ผู้เล่นกระทำอาชญากรรมบางอย่างเช่น โจรกรรม ล้วงกระเป๋าและฆาตกรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งคะแนน รางวัล และการเป็นผู้ชนะ รวมทั้งความยินดีในสภาพความพ่ายแพ้และความเสียหายของเหยื่อในรูปแบบต่างๆ ถูกซึมซับเข้าไปฝังในสมองของเด็ก เยาวชน อาจส่งผลให้เกิดการพัฒนาการที่ไม่สมวัย ทั้งสติปัญญา อารมณ์ และจิตใจ ซึ่งนำไปสู่ปัญหาร้ายแรงอื่นๆ ได้ เช่น ยาเสพติด ความรุนแรง จำเป็นต้องศึกษาและติดตามผลกระทบจากการเสพเกมคอมพิวเตอร์ของเยาวชนในประเทศไทย เพื่อนำไปสู่การพัฒนาและหามาตรการในการปกป้องคุ้มครองเด็กจากข้อมูลข่าวสารและวัสดุที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ

3. เด็กกับอินเทอร์เน็ต

สื่ออินเทอร์เน็ตนับว่าเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์สมัยใหม่ที่มีบทบาทสำคัญทางการสื่อสาร ที่ช่วยให้ประชาชนสามารถค้นหาข้อมูลได้ในทุกเรื่อง ผ่านทางเว็บไซต์ ซึ่งมีมากมายกว่า 100 ล้านเว็บไซต์ทั่วโลก ทำให้เด็กและเยาวชนสามารถเข้าถึงสื่อเหล่านี้ได้ง่าย โดยอาจใช้บริการของร้านอินเทอร์เน็ตคาเฟ่ทั่วไป หรือในที่พักอาศัยเอง ซึ่งการเผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตก็มีทั้งที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีมาตรการเข้ามาควบคุมเว็บไซต์ที่มีเนื้อหาที่ไม่เหมาะสม เหล่านี้ อีกทั้งผู้ปกครองเองก็ควรสอดส่องและแนะนำหรือให้ความรู้แก่เด็ก เพื่อให้เด็กมีวิจารณในการเลือกรับสื่อ

²⁵ สุชา จันทน์เอม, จิตวิทยาวัยรุ่น, กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2540), หน้า 65-67.

²⁶ ณัฐดา ศิลปอุดม, ปฏิกริยาของเยาวชนต่อรายการโทรทัศน์ : <http://www.crs.mahidol.ac.th/news/minithesis/> (เข้าถึงข้อมูลวันที่ 27 พฤศจิกายน 2558)

²⁷ <http://www.archanwell.org> พนัทธิพย์ กาญจนะจิตรา, สื่อในสังคมไทยต่อสุขภาพและสิทธิมนุษยชนของเด็ก เยาวชน, (เข้าถึงข้อมูลวันที่ 27 พฤศจิกายน 2558)

4. เด็กกับสื่อสิ่งพิมพ์

ในยุคสมัยที่สื่ออิเล็กทรอนิกส์มีอิทธิพลในการเข้าถึงและเป็นแหล่งสำคัญในการเรียนรู้ทางสังคมของเด็กและเยาวชน กระนั้น สื่อสิ่งพิมพ์ก็มิได้หยุดนิ่งให้ตัวเองถูกละเลย กลับเติบโตและปรับเปลี่ยนตนเองอย่างมีชีวิตชีวา สร้างลักษณะเฉพาะขึ้นมาเพื่อจับ “กลุ่มเป้าหมาย” ได้เหนียวแน่นขึ้น เช่น การ์ตูน นิตยสารบันเทิงรายสัปดาห์ นิตยสารเฉพาะกิจ ฯลฯ ขณะเดียวกัน สื่อสิ่งพิมพ์สาธารณะอย่างหนังสือพิมพ์รายวันเองก็ปรับเนื้อหาสาระจนครอบคลุมทุกวัย แม้ปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการเสพข้อมูลข่าวสารต่างๆ จากสื่อสิ่งพิมพ์ของเด็กและเยาวชน ซึ่งยังไม่มีวุฒิภาวะมากพอที่จะเลือกสัมผัส หรือแยกแยะคุณค่าของเนื้อหาสาระได้ด้วยตนเองอย่างชัดเจน ก็คาดการณ์ได้ว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการนำเสนอที่ไม่เหมาะสมและไม่มีคุณภาพอีกไม่นานย่อมสร้างผลกระทบสะสมความรุนแรง ยากที่จะประเมินค่าได้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาและติดตามผลกระทบในเรื่องนี้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแนวทางและมาตรการในการปกป้องคุ้มครองเด็กจากข้อมูลข่าวสารที่ไม่เหมาะสม

สภาพภาพของสื่อปัจจุบันนี้ อิทธิพลการสื่อสารทุกๆ ด้าน ทั้งสิ่งพิมพ์ โทรทัศน์ สิ่งแวดล้อมทางครอบครัว และอิทธิพลของเพื่อนและอินเทอร์เน็ต แพร่ขยายไปในสังคม โดยเฉพาะเยาวชนไทย ที่กำลังอยู่ในวัยเรียน สื่อเหล่านี้มีอิทธิพลและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเยาวชน และก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมอย่างเห็นได้ชัดเจน อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของสื่อ จะมีบทบาทมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ ปริมาณของผู้รับสาร และภูมิคุ้มกันจากครอบครัว และการกล่อมเกลาสังคมของสื่อในปัจจุบัน อิทธิพลของสื่อ ดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านปัจเจกชน และสังคม โดยเฉพาะถ้าสังคม ตระหนักถึงอนาคตของชาติและการพัฒนาประเทศแล้ว ต้องร่วมกันผลิตสื่อการส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนให้มากขึ้น เพื่อสร้างค่านิยมอันดีงามและสันติสุข

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการ. การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมสำหรับนักเรียน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2535.
- กรมสามัญศึกษา. การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมที่ดีในโรงเรียน. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2532.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน. พฤติกรรมศาสตร์ และจิตวิทยาภาษา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524.
- บุญมี แท่นแก้ว. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2530.
- ประภาศรี สีหอำไพ. พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ผกาทิพย์ เกษรากุล. “สภาพแวดล้อมมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒในทัศนะของนิสิต”. วิทยานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต. (สาขาบริหารการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2545.
- พระदार วิชิตมาโร (ไชยมงคลคุณ), “ความพึงพอใจของนักศึกษาต่อสภาพแวดล้อมคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย
แห่งชาติลาว”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา), บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- พระนิยม ชูดิษฐ์โร. “ศึกษาบทบาทในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของผู้บริหารครูและผู้บริหารกลุ่มโรงเรียนการกุศล
ของวัดในพระพุทธศาสนากรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหาร
การศึกษา), บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552.
- พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
กรมการศาสนา, 2528.
- พุทธทาสภิกขุ, คุณธรรมสำหรับประชาชน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2505.
- พุทธทาสภิกขุ. คุณธรรมสำหรับครู. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2527.

พลสุข สังข์รุ่ง. **นุษย์สัมพันธ์ในองค์กร**, พิมพ์ครั้งที่ 10 นนทบุรี: พิมพ์ที่บริษัท บี เค อินเตอร์พริ้นท์ ถนนกาญจนาภิเษก อำเภอบางใหญ่ นนทบุรี, 2550.

ไพฑูรย์ สินลารัตน์. **ความรู้คู่คุณธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

วิวัฒน์ ชัดติยะมาน, **เอกสารประกอบการสอนวิชาคุณลักษณะและจรรยาบรรณครู**. (ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2549.

สาโรช บัวศรี. **ปรัชญาการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2538.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. **ภาคีการเรียนรู้: การจัดการศึกษาร่วมกันระหว่างครอบครัวสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาและเครือข่าย**. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร: บริษัทพริกหวานกราฟฟิค, 2550.

สุชา จันทน์เอม, **จิตวิทยาวัยรุ่น**, กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2540.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย : ค่านิยม ครอบครัว แร่เพณิ**. พิมพ์ครั้งที่ 8 กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2538.

สุภัทรา ปินทะแพทย์. **จิตวิทยาทั่วไป แนวคิดและทฤษฎีมูลฐาน**. กรุงเทพมหานคร: อรุณการพิมพ์, 2543.

เสรี วงษ์มณฑา. **คณะอนุกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ**, 2544.

อานันท์ ปันยารชุน. **การศึกษาแนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการพัฒนาการศึกษาอบรมและเลี้ยงดูเด็ก, 2535.

<http://www.archanwell.org> พันธิทิพย์ กาญจนะจิตรา, **สื่อในสังคมไทยต่อสุขภาวะและสิทธิมนุษยชนของเด็กเยาวชน**, (เข้าถึงข้อมูลวันที่ 27 พฤศจิกายน 2548)

<http://www.crs.mahidol.ac.th/news/minithesis/> ณัฐรดา ศิลปอุดม, **ปฏิกิริยาของเยาวชนต่อรายการโทรทัศน์**: (เข้าถึงข้อมูลวันที่ 27 พฤศจิกายน 2558)